

הבחירה בחינוך ביתי: משמעותה והשלכותיה על האימהות

אבישג אדרי והנרייט דהאן כלב

תקציר

כמעט בכל המקרים שמתקבלת בהם החלטה על חינוך ביתי, האישה היא זו שתעסוק בכך. מטרת מחקר זה היא לבחון מי מבני הזוג יזם את הבחירה בחינוך ביתי ומה משמעות הבחירה עבור האימהות. המחקר בוצע באמצעות ניתוח של 27 ראיונות עם אימהות בחינוך הביתי ופורומים אינטרנטיים העוסקים בנושא זה. ממצאי המחקר מצביעים על כך שכרוב המקרים האם היא היוזמת את החינוך הביתי מתוך רצון להיות עם הילדים. עם זאת, נמצא כי בכל הנוגע להשארת הילדים בבית לפני גיל חינוך חובה, היוזמה והעידוד לכך היו לעיתים של האב. גורמים נוספים לעובדה שהאם היא הנושאת בעול החינוך הביתי הם ציפייה חברתית, תקרת זכויות מגדרית ופערי שכר. אלה מקבעים את המצב שבו אימהות הן שיוסללו להיות הנושאות בעול החינוך הביתי.

מבוא

למושג "חינוך ביתי" הגדרות שונות, וכולן מתייחסות לתופעה שבמסגרתה מקבלים עליהם הורים את האחריות לחינוך ילדיהם במסגרת הבית (אדרי, 2010). יש הורים המחנכים את ילדיהם בצורה המקבילה לזו הנהוגה בבית הספר – שיטה המכונה homeschooling, וזה כינויו של החינוך הביתי בכלל. הורים אחרים מחנכים את ילדיהם במסגרת חינוך חופשי, המכונה unschooling. הורים אלה מאפשרים לילד לבחור את תוכני הלימוד ואת דרכי הלימוד, ומאמינים כי בדרך זו הילד יגיע ללמידה של מה שדרוש לו בחיים. יש לציין כי אלו הן הגישות הקיצוניות, וכי רוב ההורים בחינוך ביתי משלבים בין שתי הגישות (אדרי, 2016; Finch, 2012). בישראל, בשנות התשעים של המאה ה-20 היה מספר המשפחות המחנכות מן הבית נמוך וכלל עשרות ספורות של ילדים (דגני, 2001). נראה כי בעשור הנוכחי

התופעה צוברת תאוצה, ומספר הבקשות למתן חינוך ביתי שמשרד החינוך מאשר מדי שנה נמצא בעלייה מתמדת. בעוד שב-2005 אושרו כ-70 בקשות, ב-2007 עלה המספר ל-168 (הכנסת, 2007), ובשנת 2014 קיבלו 448 ילדים אישור לחינוך ביתי (הכנסת, 2014). בשנת הלימודים תשע"ט מתחנכים בבית כ-1,150 תלמידים (דטל, 2018). נוסף למשפחות שקיבלו אישור רשמי, יש משפחות שמחנכות בבית ללא אישור, ואם כי מספרן אינו ידוע, אפשר להניח שהשיעור הכללי גבוה יותר.

מחקרים מעטים התמקדו בדינמיקה המשפחתית המגדרית של החינוך הביתי. ג'ניפר לויס הראתה במחקרה כי החינוך הביתי מכביד על הנטל של האימהות בבית, ובמקרים רבים גורם לשחיקה רגשית. דרישות החינוך הביתי והעזרה המועטה של בן הזוג אינן מאפשרות להן למצוא פנאי לעצמן, וזה יוצר אצלן תסכול. גם אימהות שמרגישות ב"הרמוניה מלאה", כהגדרתן, עם החינוך הביתי, עדיין מדברות על המחסור בפנאי לעצמן. נראה שהמחויבויות האחרות – טיפול בילדים, עבודות בית וחינוך ביתי – גוזלות את רוב יומן של האימהות ולא נשאר להן פנאי לעצמן. ג'ניפר לויס מצאה במחקרה כי חלק מהאימהות שהיא ראינה התגברו על השחיקה על ידי חלוקת התפקידים ושיתוף בן הזוג בנשיאה בעול, אחרות נטשו את החינוך הביתי, ואימהות רבות נכנעו לחוסר המעורבות של האבות (על אף ההתלהבות שלהן מהחינוך הביתי), ולמרות התסכול שלהן השלימו עם המצב שבו העומס מוטל עליהן (Lois, 2010).

דבורה פינץ', אם בחינוך ביתי בארצות הברית וחוקרת של התחום, מצאה כי המקור העיקרי לשביעות רצון של אימהות מחינוך ביתי הוא הלימוד עם ילדיהן, אך המרואיינות במחקרה גם הצליחו לעסוק במגוון רחב של חוגים, תחביבים והתנדבויות, מתוך שאיפה לחוש כבני אדם אוטונומיים (Finch, 2012). פינץ' מצטטת מחקרים שהצביעו על כך שרבות מן האימהות שבוחרות בחינוך ביתי עושות זאת בבידוד יחסי, ושכדי להקל על תחושת הבדידות הפיזית והנפשית הן נתמכות על ידי משפחה, חברים וקבוצות תמיכה.¹

ההקרבה העצומה הנדרשת מאימהות בחינוך ביתי עוררה בקרב חוקרים את השאלה אם אין כאן דיכוי מגדרי. הביקורת הפמיניסטית על החינוך הביתי

1 החוקרים המוזכרים אצל פינץ' הם: Baugus, 2009; Disselkoen, 2002; Martin, 1997; Mayberry et al. 1995; Tsai, 2008. הם אינם נכללים ברשימת המקורות של מאמר זה.

מתמקדת במה שנראה כנסיגה במעמד האישה והשבתה אל התפקידים הנתפסים באופן מסורתי כביתיים, דהיינו עבודות הבית והטיפול בילדים (Lois, 2010). אך יש חוקרים הטוענים שאימהות אלו מגלמות ומעודדות סוג שונה של פמיניזם, כזה המעצב לא רק את העתיד של משפחותיהם, אלא גם את החינוך הביתי כצורה של התנגדות לתרבות העכשווית (Kunzman & Gaither, 2013). המחקר של מקדנל (כפי שמצוטט אצל Gaither, 2010) טוען כי תנועת החינוך הביתי קשורה לתהליכים שהתנועה הפמיניסטית אפשרה, ושם כי רוב האימהות בחינוך הביתי אינן מגדירות את עצמן כפמיניסטיות, הרי ברור שנשים אלו אינן רואות את עצמן רק כאימהות או כעקרות בית.

על פי תפיסה זו, עבור נשים המעוניינות להישאר בבית ובכל זאת לנצל את כישוריהן ואת ההכשרה המקצועית שרכשו, החינוך הביתי הפך לאמצעי. המחקר של סטיסי (כפי שמצוטט אצל Gaither, 2010) טוען כי אף על פי שתנועת החינוך הביתי היא במידה מסוימת תגובת נגד לפמיניזם, משולבים בה באופן סלקטיבי דפוסי משפחה פמיניסטיים, כולל עידון המין הגברי וסיפוק השכלה מצוינת לבנות. בחינוך הביתי, הבית הפך לסביבת עבודה, והאימהות לבעלות מקצוע פדגוגי. הדבר נותן את אותותיו בכל מערך התפקידים המגדריים במשפחה: אבות בחינוך הביתי לעיתים קרובות נעשים מעורבים יותר בחיי המשפחה, ובנים למדו לבשל, לנקות ולשמור על אחיהם הקטנים, כך שיש הטוענים שילדים בחינוך הביתי זוכים בחינוך שוויוני יותר מאחרים (שם).

אף שכיום כבר הצטברו מחקרים רבים על החינוך הביתי, בישראל מעטים המחקרים העוסקים בחוויית האימהות בחינוך הביתי, על אף היותן הנושאות העיקריות בנטל. נושא זה חשוב הן להכרת התופעה בכללותה, הן להבנת הקשר בין החינוך הביתי ותפיסת האימהות בעידן העכשווי.

מיתוס הבחירה

ג'ודית וורנר, עיתונאית שראיינה מאות אימהות בנושא אימהות וקריירה, טוענת שלמרות הסברה הרווחת בדבר אפשרויות הבחירה הקיימות עבור נשים בראשית המאה ה-21, אין להן באמת בחירה, וכל הכרעה שלהן דורשת ויתור משמעותי. מי שבחרה להיות אם אינה יכולה לפתח קריירה ולהגיע רחוק כפי שתכננה באמצעות כישוריה, ואילו מי שבחרה להתמקד בקריירה עלולה לספוג ביקורת מצד החברה על

הזנחת ילדיה. ה"בחירה" הקיימת היא בין שילוב לא מוצלח של אימהות וקריירה לבחירה להתמקד רק באימהות, ולמעשה אינה אלא מיתוס (וורנר, 2005).

גם קלייר או'הייגן, שראיינה במחקרה כ-30 אימהות בנות המעמד הבינוני באירלנד, מתייחסת למיתוס הבחירה. היא מציגה נשים שדיברו על הקושי במילוי המחויבויות לעבודה בגלל המחויבות שלהן למשפחה. כדי להתמודד עם הקשיים עליהן לוותר על קידום בקריירה, להפחית שעות עבודה ביום, או "גם וגם". לטענתה, הבחירות שנשים נוקטות אינן מקדמות את הרווחה הנפשית שלהן. מיתוס הבחירה מסתיר בעצם את ההשפעה הדומיננטית של הדרישות הבלתי אפשריות בנוגע לאימהות אינטנסיבית ולקריירה אינטנסיבית, יוצר אשליה שלנשים יש בחירה אמיתית ומתייחס לכל כישלון כאל כישלון אישי של האישה ולא כאל בעיה חברתית (O'hagan, 2010).

הנרטיבים התרבותיים הסותרים של אימהות אינטנסיבית ושל הורות משותפת יוצרים אמביוולנטיות הן בהזדהות של הנשים עם האימהות והן במשא ומתן שלהן על הורות עם בן זוגן (Sevón, 2012). חלוקת התפקידים שנראית לנו היום גמישה ובעלת אפשרויות בחירה, שומרת על החלוקה שהייתה מקובלת מתחת לפני השטח. ציפייה חברתית ותקרת זכוכית מגדרית מקבעות את מעמדן של האימהות כמטפלות העיקריות (יזרעאלי, 2006).

בחינת השאלה מי מבני הזוג רצה בחינוך הביתי יכולה לשפוך אור על שאלת מקומה של האישה במערך המשפחתי. אם היוזמה היא שלה, ייתכן שיש כאן ממד של מימוש עצמי. אם אינה שלה, ויתרה מזו, אם אף הרצון אינו שלה, גוברת התהייה בדבר מקומה במרחב הביתי והציבורי, ויכולתה לממש את עצמה. יסוד הבחירה הוא חלק מהותי מזכויות האדם בכלל והאישה בפרט, לכן האפשרות לבחור חשובה אף יותר מנושאי הבחירה.

מטרת המחקר שהמאמר הנוכחי מדווח עליו הייתה לבחון את הבחירה בחינוך ביתי ואת משמעותה מנקודת המבט של האימהות. המחקר הצביע על רצון של האימהות לחנך את ילדיהן בבית. עם זאת, לא ניתן להתעלם מגורמים כמו ציפייה חברתית, תקרת זכוכית מגדרית ופערי שכר, המקבעים את המצב שבו אימהות הן אלו שיוסללו להיות המטפלות העיקריות בילדים, לרבות חינוך ביתי, אם נבחר.

לדבר עם אימהות: האוכלוסייה ושיטת מחקר

המחקר הנוכחי הוא מחקר איכותני הנשען על המסורת הפנומנולוגית העוסקת בחקר המשמעות של תופעות בעולם החברתי מתוך תפיסתם של אלו החווים אותה. ההנחה היא שחוויות החיים של האדם הן מקור מרכזי לידע ולהקניית משמעות לתופעות (Polkinghorne, 2005).

במסגרת המחקר רואיינו 27 אימהות בחינוך ביתי לילדים גילאי בית הספר, שחינכו את ילדיהן בבית לפחות שנה אחת קודם לריאיון. המרואיינות התגוררו בקיבוצים ובמושבים בצפון הארץ ובמרכז הארץ, וביישובים ובמאחזים ביהודה ושומרון. גיל האימהות עומד על 28-47 שנים. מספר הילדים של האימהות היה 2-9, ולרוב האימהות היו 3-5 ילדים.² 15 מתוך המרואיינות הגדירו את עצמן כחילוניות, שלוש מסורתיות, שמונה דתיות ומרואיינת אחת הגדירה את עצמה כיהודייה שמאמינה בישו. כל המרואיינות הן ילידות ישראל, למעט אחת שעלתה מארצות הברית ואחת שעלתה מברית המועצות. המאפיינים השונים של הנשים מבחינת הגדרתן כדתיות, ילידות ישראל מול עולות חדשות, גילן ומקום המגורים, המעיד בחלק מהמקרים גם על אידאולוגיה פוליטית, לא היו מקור לשוני בעמדות שהובעו ביחס לחינוך ביתי. אני אף מבקשת לטעון כי על סמך מדגם המרואיינות למחקר זה אי-אפשר להכליל על עמדה מסוימת הרווחת יותר בקרב קבוצה זו או אחרת.

איסוף הנתונים התבצע באמצעות שני כלי מחקר:

1. ראיונות עומק מובנים למחצה. אל המרואיינות הגעתי דרך היכרות אישית, פרסום הודעות בפייסבוק ובאתר "באופן טבעי", וכן דרך מרואיינות אחרות וחברות, שהפנו אותי לאימהות נוספות, שיטה המכונה "מדגם כדור שלג". שיטת כדור שלג היא שיטה נפוצה לאיתור אוכלוסייה "קשה להשגה", ובמסגרתה מבקשים מכל מרואיין להפנות אל אנשים נוספים הקשורים אל תחום המחקר. מגבלות השיטה הן שהיא יוצרת דגימה לא אקראית, כי למעשה יש כאן הסתמכות על שיקולים סובייקטיביים של המשתתפים, הנוטים להפנות אל אנשים הקרובים אליהם מבחינה אישית או אידאולוגית, והדבר פוגע בניסיון

2 מדובר כאן באימהות ולא בהורים, מכיוון שלא תמיד מספר הילדים של האבות חפף למספר הילדים של האימהות.

להגיע למדגם מייצג. יתרונותיה הם עלות נמוכה ויכולת להגיע בקלות אל מרואיינים רבים (Johnson, 2014). קיימתי את הריאיון במקום המועדף על המרואיינות, ברוב המקרים בביתן, אך גם במקומות אחרים: במפגש חינוך ביתי, בחנות יד שנייה, בקניון, במוזיאון המדע, בביתה של מרואיינת אחרת, בבית אמה של המרואיינת ואף בביתי. מפגשי הראיונות ארכו בין שעה לשלוש שעות. בסיום ביקשתי מהמרואיינת למלא שאלון פרטים אישיים עליה ועל בן זוגה. הראיונות התפרסו על פני תקופה של כשנתיים בין 2012 ל-2014.

2. ניתוח הודעות בפורומים העוסקים בחינוך ביתי. מטרתו במחקר הנוכחי להשלים את הראיונות. הפורומים מספקים מקור רחב של מגיבים בנושאים הספציפיים שעלו מן הראיונות, לאורך תקופה ממושכת. השיחות הוצאו מתוך האתר "באופן טבעי". בסך הכול נותחו 857 דפי פורום שנכתבו בשנים 2001-2014. הנתונים נותחו בעיקר באמצעות ניתוח תוכן תמטי, כלומר פירוק של הטקסט השלם לקטעים, קיבוצם בקטגוריות ויצירת תיאור ממוקד.

כדי לבסס את ממצאיי השתמשתי בהארכת השהות בשדה, בטריאנגולציה (שימוש בכמה כלי מחקר), תיאור גדוש, הבהרת הטיות המחקר, שיתוף המרואיינות (קריאת הממצאים על ידן וקבלת משוב) וביקורות חיצוניות, כלומר שיפוט של אדם חיצוני הבקי בנושא, הכול לפי המפורט אצל קרסוול (Creswell, 1998).

ממצאים: משמעות הבחירה בחינוך הביתי

כדי להבין את משמעות הבחירה בחינוך ביתי מבחינת החוויה של האימהות המופקדות עליו חשוב להכיר את מניעי הבחירה. לכן, בחלק הראשון אתאר את הממצאים הנוגעים למניעי הבחירה בחינוך ביתי ובחלק השני את אלה הנוגעים לבחירה בחינוך הביתי בהקשר של היחסים הזוגיים. שני המניעים העיקריים בחלק הראשון נעים סביב סיפוק מהשהייה בבית ומביקורת על בית הספר, כפי שהם מתוארים להלן.³

3 כל ההדגשות בציטוטים הן של החוקרת. דברי המרואיינות עברו עריכת לשון מינימלית, בעיקר פיסוק.

"טוב בבית"

14 מרואיינות (מתוך ה-27) ציינו בריאיון שהחינוך הביתי הוא בחירה נכונה, המתאימה להן והמיטיבה איתן. בנתונים אלו אין כדי לומר שלמרואיינות האחרות לא היה טוב, אם כי הדברים לא נאמרו מפורשות, מה גם שההצהרה על הטוב לא שללה התייחסות לקשיים שתיארו המרואיינות.

המונח "טוב" משמש בשפה העברית היומיומית בשתי משמעויות עיקריות: 1. טוב במובן של חשוב, חיוני, נצרך; 2. טוב במובן של דבר הגורם סיפוק לאדם. תיתכן חפיפה מסוימת של המונחים אך לא בהכרח חפיפה מלאה, לכן חשוב לבחון אם מדובר במשמעות הראשונה או השנייה. כמו כן ראוי לבחון אם הן רואות בטוב של הילדים את הטוב שלהן או שהן אכן חשות סיפוק והנאה מכך גם כבני אדם נפרדים.

כשנולדה הבת הראשונה אני, האמת, לא ידעתי מה אני רוצה מעצמי. זה לא היה לגמרי מתוכנן והגיעה תינוקת. בשלב ראשון, ככל שהזמן עבר כל הזמן חשבתי, היה לי בראש מחשבה, שאני בעצם צריכה לשים אותה באיזה מקום, ודחיתי את זה כל הזמן, לא הצלחתי להביא את עצמי באמת לעשות את זה, והיה לי טוב איתה בבית, אז נשארתי איתה בבית. לא היה לי עבודה לחזור אליה (רבקה, ריאיון).

פתאום ראינו, למה לא? רק אני מתחזקת בזה ואני רואה כמה זה טוב. זה מביא לי גם מרגוע שאני יודעת איפה הילד שלי, אני יודעת מה הוא אוכל, מה הוא שותה, איזה שירותים יש לו ואיזו מגבת יש לו, למרות שזה דברים פשוטים, אבל בעיניי זה מאוד חשוב (דנה, ריאיון).

רבקה מספרת שהיה לה טוב עם הילדה בבית ולכן בחרה להמשיך במצב זה, אבל היא לא מפרטת מהו אותו טוב. כמו כן הדגש הוא עליה (היה לי טוב). דנה, לעומתה, מדברת על טוב במובן של דאגה לילד, אך כשטוב לילד, טוב גם לה והיא רגועה ("זה מביא לי גם מרגוע שאני יודעת איפה הילד שלי"). גם בתיאור של נופר הטוב של הילדים חובר בעצם לטוב שלה:

אבישג אדרי (להלן אבישג): מעבר לטובת הילדים זה משהו שאת גם רוצה? נופר: זה גם בשבילי, זה תהליך פנימי שגם אני עוברת אותו, סיפור יותר מורכב וגדול, אבל אני במקור מאוד מקשיבה לאנשים אחרים, מאוד

מושפעת מהדעות שלהם, מאוד מנסה לרצות אותם, וחלק מההחלטה על חינוך בייתי היה להגיד, אני מקשיבה לעצמי, לעצמי ולמשפחה שלי, לא לאנשים אחרים. אני נהפכת לחריגה בעצם בהקשר הזה של חלק מהחברה, למרות שיש לי גם את החברה שלי אבל, וזה תהליך שהוא מאוד מאוד חשוב לי, בפירוש משהו שהוא גם בשבילי, אם זה משהו שלא היה טוב לי לא היינו ממשיכים (נופר, ריאיון).

לעיתים קשה להפריד בריאיון בין הצרכים והרצונות של האימהות כבני אדם אוטונומיים, ולא רק להפריד בין צרכיו של הילד לצרכיה ורצונותיה של האם, אלא גם בין האחרונים לאלה של המשפחה כולה. כביכול, לאם אין עוד אישיות נפרדת אלא כל מהותה היא האימהות, עד כדי טשטוש בין הצרכים והרצונות שלה לאלה של המשפחה. מהריאיון עם תמר עולה שהיא מתקשה להגדיר למי היא מתכוונת כשהיא מדברת על צורך חברתי – במשפטים ספורים היא עוברת ממנה אל בנותיה ובחזרה:

תמר: כן יש לנו חברים [אבל] לא נפגשים מספיק, זה הדבר היחיד. אם יש איזשהו חיסרון שאני מרגישה אצלי להומסקוולינג זה שאין מספיק חברה בעיניי, לי כאילו, אישית.
אבישג: לך?

תמר: כן, זאת אומרת להן, זאת אומרת לי כמשפחה, אני מתכוונת, הן [הבנות שלי] צריכות לצאת יותר (תמר, ריאיון).

הקושי והמאמץ חוברים כאן להנאה ולאוושר. דברים דומים משמיעה צביה. מצד אחד מאוד לא קל לה, בייחוד אחרי הלידה, ומן הצד השני לפעמים היא מרגישה שהיא "בגן עדן". אין התעלמות מהקושי, הוא נוכח בעת השיחה, ועם זאת יש הנאה ושמחה בעשייה.

נראה לי, בסוף החיים אני אסתכל על החיים [ו]אני ארגיש שזה היה הזמן הכי טוב. ככה אני מרגישה. יש ימים מאוד מאוד קשים, במיוחד אחרי הלידה (צוחקת), ממש לא פשוט, אבל יש הרבה פעמים ביום שאני יושבת איתם וזה מרגיש כמו גן עדן, מרגיש נגיד וואו, זה ממש זה משהו שאני אומרת תודה לה' כל יום שאפשר לעשות את זה, שיש את הזמן שעשינו את זה, זה מאוד מיוחד. אז אפילו שאין לי זמן, נגיד אין לי מספיק זמן לעצמי, אני רוצה

שיהיה לי זמן יותר לקרוא ספרים וסתם לשבת לא להיות עסוקה כל היום, אני מרגישה שזה החיים (צביה, ריאיון).

נראה אפוא שההתייחסות לטוב נוגעת לעיתים לאם ולעיתים לילד; לעיתים ניכרת אי־בהירות בנוגע לשאלה למי מתכוונת האם שטוב לו. אבל בסך הכול נראה שהמרווינות מוצאות סיפוק רב בחינוך הביתי גם לעצמן.

ביקורת על המערכת

21 מרווינות (מתוך ה־27) התבטאו באופן ביקורתי על מערכת החינוך או תיארו קשיים של הילדים בה, קשיים שהשפיעו על ההחלטה לעבור לחינוך ביתי. הביקורת על בית הספר נעה מביקורת רכה, ובה אמירות כגון, בית הספר לא חשוב; אין סיבה לשלוח את הילד/ה לבית הספר; ועד דברים חריפים וטענות בדבר נזק שבית הספר גורם לילדים.

אבישג: לגבי החשיבות של גן, של בית ספר...

שרה: לא ראינו בזה חשיבות, לא מצאנו שום טיעון טוב למה כן (שרה, ריאיון).

לעומת שרה, שלא מצאה כל ערך בהליכה לבית הספר, שמחה טענה שבית הספר לא זו בלבד שאינו מועיל, אלא שהוא מזיק ופוגע.

אבישג: אוקיי, אז אתם בעצם מחנכים בבית, כי לא ראית תועלת במסגרות החוץ־ביתיות.

שמחה: כן, לא רק לא ראיתי תועלת, ראיתי גם את אפשרויות הנזק שלהם.

אבישג: איזה נזק?

שמחה: אני יצאתי משם (צוחקת).

אבישג: למה? את אומרת שלך זה דווקא נתן.

שמחה: אני אומרת שבמקומות מסוימים אני יכולה לראות מה זה נתן. אני חושבת שאם הייתי או במסגרת אחרת או לא במסגרת, אבל בצורת חיים אחרת, אני חושבת שהייתי יוצאת משם הרבה יותר סגורה על עצמי. אני בן אדם מאוד מבולבל, והרבה מזה בגלל שבבית ספר הייתי צריכה לעשות המון המון דברים שלא הייתי צריכה לעשות, שלא היה מעניין אותי, שלא

באמת נתן לי. אני די בזבזתי את הזמן שלי על דברים שלא היו קשורים אליי, ואני רואה בזה הפסד מאוד גדול (שמחה, ריאיון).

ללא ולבן זוגה יש זיכרונות קשים מבית הספר, ולמרות זאת היא אינה שוללת את האפשרות לשלוח בעתיד את ילדיה לבית ספר, לא בגלל חשיבות הלמידה בבית הספר אלא בשל השימוש שלו כשמרטף.

בית ספר, אני זוכרת שלי היה זוועה, והבן זוג שלי גם כן שנא את בית ספר. אני עוד איכשהו למדתי דברים בבית ספר, הוא לגמרי לא למד כלום בבית ספר. ברגע שאנחנו כבר בחינוך ביתי, אז באמת אין סיבה לשלוח לבית ספר. כשהיא תגדל אולי, בגללי בתור בייביסיטר, אבל אם אני בבית, אין שום סיבה לשלוח לבית ספר (לאה, ריאיון).

מהשיחות עם הנשים עולה אפוא שהבחירה בחינוך ביתי היא בחירה לא שגרתית הדורשת ללכת בדרך לא סלולה. בחירה זו גם גובה מחיר מהאימהות, בכך שהן מחויבות לבית על חשבון קריירה או מימוש עצמי, אם כי אלו יכולים להתקיים גם בצד החינוך הביתי, כפי שעולה ממחקר קודם שלי (אדרי, 2016). בפירוט המניעים עלו שני נושאים עיקריים – "טוב בבית" מהצד החיובי וביקורת על בית הספר מהצד השלילי. אנשים שרואים באור שלילי את בית הספר או שסבלו בו יעדיפו לא לשלוח אליו, לעיתים גם במחיר הקרבה עצמית. הטיעון "טוב בבית" אינו מפריד בין האימהות לילדים או לשאר בני המשפחה.

הבחירה בחינוך ביתי: רצון משותף או הכוונה של אחד ההורים?

כל האימהות שהשתתפו במחקר הן המטפלות העיקריות בילדים והאחראיות לחינוכם. כולן נמצאות בזוגיות הטרוסקסואלית, שבה הגבר הוא המפרנס העיקרי והאישה מטפלת עיקרית בילדים (למעט משפחה אחת שבה הגבר לא פרנס אך גם לא טיפל בילדים). בחלק מהמשפחות האישה עברה במשרה חלקית ובחלק במשרה מלאה, בחלק מהמשפחות הגבר השתתף באופן משמעותי בטיפול בילדים, בחינוכם ובעבודות הבית, אולם אין בכך כדי לערער על החלוקה שבה הוא היה המפרנס העיקרי והאישה המטפלת העיקרית בילדים. בכך, קבוצת הנחקרות במחקר הנוכחי דומה בחלוקת התפקידים המגדרית שלה לרוב משפחות חינוך ביתי בישראל ובעולם.

מהראיונות עלה כי בכל המקרים האשה תמכה בסידור של החינוך הביתי, בעוד הגבר תמך בחלק מן המקרים או הביע חשש, אך לא התנגד באופן נחרץ. נראה אם כן שבכל המקרים האשה יזמה את המהלך או לכל הפחות הייתה שותפה מלאה. אך כאן מדובר על חינוך ביתי לגילאי בית הספר. בכל הנוגע לשהייה של האם עם הילדים מינקות, הדבר בא לעיתים ביוזמתו של בן הזוג ובעידודו, כמו במקרה של דנה:

ואז עמי אמר לי, תגידי, בשביל מה את צריכה את כל הדבר הזה? יש לך ילדים קטנים, בשביל מה את צריכה את כל המעון וכל הדבר הזה? אני אפרנס את הבית, בשביל מה? זה התבשל אצלי כנראה העניין הזה. לאט לאט הבנתי שמשוהו לא נורמלי... (דנה, ריאיון).

דנה מתארת את עבודתה כמורה ואת השינוי שחל בה בהשפעת בעלה. הרעיון להישאר בבית היה של בעלה, הוא זה שהציע שהיא תישאר עם הילדים ושהוא יפרנס. הרעיון "התבשל" בתוכה, ואחרי לידת הילד השישי (מתוך תשעה) היא אכן עזבה את עבודת ההוראה ונשארה בבית. לאחר כמה שנים בבית עם הילדים הקטנים הם החליטו להעביר חלק מהילדים הגדולים (שהיו בגיל חינוך חובה) לחינוך ביתי, ונראה שהיא יזמה את המהלך יחד איתו:

אבישג: איך הגעתם לחינוך הביתי? למה אתם מחנכים בבית?
דנה: אממ, כי זה הסביבה הטבעית, של הילד, אממ, לא תכננו לעשות את זה, אבל אז קרה לנו מקרה עם איזה מורה של אחד הילדים, אדם מאוד נחמד, מקסים, תלמיד חכם, הכול, אבל בתור מורה זה לא הלך. היו המון הפרעות בכיתה, וכנראה זה מאוד עצבן אותו והוא היה כל הזמן מעניש... לא הקשיבו לנו והילד שלי סבל. אמרתי אודרוב, החוצה, אז בעלי אמר, טוב, אז בואי נוציא גם את שאר הילדים, אני אלמד אותם. לא, בהתחלה הם למדו במקום אחר, אצל משפחת לוי, אחר כך כשלווי כבר לא יכל ללמד, אז פשוט בעלי לקח את זה על עצמו (דנה, ריאיון).

אפשר לחשוב שמכיוון שדנה נמצאת בבית עם הפעוטות שאינם בגיל חינוך חובה, החינוך הביתי לא השפיע באופן משמעותי על אורח חייה. אולם התמונה המלאה היא זו: הבנות כן הולכות לבית הספר, הן משום שהוא נחשב בעיניה למוסד טוב יותר מזה של הבנים, הן משום שלדבריה קשה לה ללמוד עם הילדה בבית. מי

שנשאר בבית אלה הפעוטות והבנים הגדולים. היא מטפלת בפעוטות, ואת הבנים מלמד בעיקר בעלה (חצי יום הוא לומד איתם וחצי יום הוא עובד מחוץ לבית):

דנה: אבל דעי לך שזה גם בגלל עמי, בגלל שאני לא מסוגלת, אני לא. זה הכול עליו, זה הוא. אני, אם זה היה צריך להיות עליי, זה לא היה. אני לא... **אבישג:** את גם לומדת איתם.

דנה: בקטנה, בקטנטנה, אבל אני לא הייתי מסוגלת ללמוד איתם את כל המקצועות. שנה אחת כן השארתי את הבת שלי, כשהייתה בכיתה ג' אבל לא הצלחתי להגיע אליה עם כל העבודות שלי עם כל העניינים שלי וכל היכולות שלי.

אבישג: מה את עושה?

דנה: אני בבית. אני כעיקרון בבית, לכן אני השארתי אותה, אבל אחר כך שלחתי אותה שוב פעם לכיתה. ראיתי שאני לא מגיעה לזה [להוראה] (דנה, ריאיון).

נראה אם כן שבמקרה הזה, כמו במקרים אחרים שעלו בראיונות, הבחירה בחינוך הביתי הייתה מורכבת מכפי שנראה לעין. אמנם הרעיון של חינוך ביתי לגילאי בית הספר בא מצד האישה, אולם הוא נבע כהמשך ליוזמה של הגבר שהאישה תוותר על עבודתה בחוץ ותישאר בבית עם הילדים שמתחת לגיל חינוך חובה, בבחינת "אם כבר – אז כבר".

התנגדות של בן הזוג לחינוך ביתי

חלק מהמראיינות תיארו תמיכה מסויגת של בן הזוג, הווי אומר מוכנות לקבל את הרעיון של חינוך ביתי, בתנאי שהילד מגיע לרף המקובל בחברה מבחינה לימודית או חברתית, ושהוריו אינם נדרשים לשלם מחיר על החינוך הביתי במובן של סיכון ההישגים של הילד ביחס למקובל בקרב בני גילו.

אבישג: מה הייתה דעתו של בעלך על החינוך הביתי? תמך? התנגד?

אנה: הוא דווקא תמך.

אבישג: תמיד?

אנה: ברגע שהעליתי את הנושא הוא תמך בזה, עכשיו זה קצת יותר בעייתי כי הוא רואה שקרן עדיין לא כותבת, עדיין לא קוראת, אז הוא כאילו בעניין

של צריך להכניס אותה לבית ספר שהיא תלמד, שהיא תהיה באותה רמה של כל הילדים בגילה (אנה, ריאיון).

דליה מספרת כיצד סחפה את בעלה לחינוך הביתי. היא מתארת זוגיות טובה שמאפשרת לגשר על פערים חינוכיים, ועם זאת תוהה איך ייתכן חוסר הבנה וחוסר הסכמה ביניהם. היא מביעה אכזבה מכך שלמרות הזוגיות הטובה הוא לא "בראש שלה" ומקווה שהוא עוד ישתנה.

אבישג: היו לכם בתחילת הדרך קונפליקטים?
דליה: היו, לא קונפליקטים, אבל הוא מאוד מאוד היה מודאג, הרבה יותר ממני... מודאג חברתית – מה יהיה. כל הזמן ניסה לשבת איתם לקרוא, אבל אני חושבת שככל שהגדולים גדלו, אז הוא ראה שמבחינה חברתית אין בעיות ושגם מבחינה לימודית גם הילדים בסדר, הם עושים את העניין שלהם ואת הדרך שלהם כן להתפתח אינטלקטואלית. אז הוא גם נרגע מהבחינה הזאת וגם אני נרגעתי מהבחינה של הבסדר. נו, אז יהיה בית ספר אם וכאשר. זו אופציה לא נוראה.

אבישג: את חושבת שהזוגיות עזרה לכם להשלים עם חילוקי הדעות בנושאים האלה?

דליה: כן ולא, כי מצד אחד זה עוזר שיש זוגיות טובה, ומבחינה שנייה כאילו איך הוא לא. את יודעת, אם הזוגיות טובה, איך זה שהוא מתנגד לי בדבר כזה שברור שאני צודקת (צוחקת), כמו בכל דבר (צוחקת). אבל אני הייתי רואה נגיד זוגות אחרים בחינוך ביתי, שהאבא מאוד רתום לרעיון, אז זה צובט בלב, אבל באמת אין הרבה כאלה – בדרך כלל זה האמא (דליה, ריאיון).

לא מצאתי בראיונות התנגדות משמעותית מצד האב לבחירה לחנך את הילדים בבית, אולי משום שהתנגדות לא הייתה מאפשרת חינוך ביתי, כפי שאראה בחלק שעוסק בניחות הפרומים. כן מצאתי התלבטות, חשש מן העתיד, דאגה למצבם החברתי של הילדים או לרמת הלימודים שלהם, אבל לא "הטלת וטו" על הנושא. מכל הראיונות עלה כאמור שהאב תמך מלכתחילה או הסכים בדיעבד, גם אם חשש מאוד מהכיוון.

אבישג: אבל היה איזה קטע של משבר או שתמיד היו לבטים כאלה?

דליה: משבר־משבר היה, היו ויכוחים קשים.

אבישג: שהוא רצה מאוד לשלוח [לבית ספר]?

דליה: הוא מאוד מאוד חשש והיה מודאג. הוא הלך אחריי בחשש גדול, אבל הלך אחריי [אבל] בדברים אחרים למשל הוא שם גבול. נגיד, אני אמרתי לישון ביחד, אז כן, אני מאוד מאוד, קראתי גם על זה ואמרתי או קיי, נישן כולנו ביחד וזה... והוא פה אמר כזה "לא", שאין מצב. ואני קצת ניסיתי להכניס ופה ושם, שינתי לו את המחשב, כל פעם שמדליקים זה היה על הדף של מיטה משפחתית, פה ושם כל פעם העליתי את זה, כן מאוד העליתי את זה בהרבה רגשות וזה... אבל היה ברור שאין לאן.

אבישג: השלמת עם זה?

דליה: כן השלמתי עם זה (דליה, ריאיון).⁴

גם בפורומים מצאתי התייחסות ללבטים בין בני הזוג, העולים גם מתוך שמות הדפים שניתחתי: "זוגיות בחינוך ביתי"; "יש לנו מחלוקת בנושא חינוך ביתי"; "וטו על חינוך ביתי"; "אבות בחינוך ביתי".

בדף זוגיות בחינוך ביתי מייסדת הדף מיני רוצה מאוד להישאר בבית עם התינוקות שלה, אבל בעלה רוצה שהיא תחזור לעבוד בחוץ (היא משתכרת טוב מאוד בעבודתה). בדיון מופיעים עוד שני סיפורים של נשים שבביתן יש חילוקי דעות בין בני הזוג. מדבריהן וכן מהיכרות אישית נראה לי שהאישה רוצה להישאר בבית וכן הזוג רוצה שהיא תצא לעבוד.

בדף יש לנו מחלוקת בנושא חינוך ביתי מוצגים שלושה מקרים בשלושה פרקי זמן שונים (2005, 2007, 2010). שלוש נשים כותבות על הלבטים שלהן בנוגע לחינוך ביתי, ומדבריהן עולה שהן רוצות בחינוך הביתי ואילו בני זוגן מתנגדים לכך. למרות הדמיון בין המקרים יש ביניהם גם שוני רב.

במקרה הראשון (פורסם ב־21.5.2005), אישה המכנה את עצמה "אמא אחת" מספרת שבסביבתה, לרבות בעלה, מנסים לשכנע אותה לרשום את הילד לגן (הילד בן שלוש ויש לו אחות קטנה). בעלה טוען שהגן יתרום להתפתחות הילד, שהם

4 החינוך הביתי כולל לעיתים אלמנטים נוספים של חיים "טבעיים" יותר, כמו הימנעות מחיסונים ומברית מילה, הנקה ממושכת ולינה משפחתית, כלומר שינה של בני המשפחה באותה המיטה (אדרי, 2010; Nueman & Aviram, 2003; Bobel, 2004).

זקוקים להכנסה נוספת (למרות שהיא בכל מקרה מתכוונת להישאר בבית עם התינוקת) ושחשוב שהילד יהיה כמו כל הילדים.

במקרה השני (פורסם ב־8.5.2007), הילה מספרת שיש לה ילדה מאוד מרדנית ומאתגרת בת שלש וחצי. בעלה טוען שהאם חלשה מכדי להיות עם הילדה בבית, ואם כי הוא אינו מרוצה מהגן שבו נמצאת הילדה, הוא חושב שזה עדיף גם לאם וגם לילדה. הילה אינה מצליחה לשכנע את בעלה שמוטב שהילדה תישאר איתה בבית. בפוסט השני (והאחרון) מספרת הילה שבעלה עומד על כך שעליה להיות שלמה במאה אחוז עם החינוך הביתי וגם לדאוג לחברה לילדה, והיא מעלה את ההתלבטויות שלה ונראה שטרם החליטה.

במקרה השלישי (פורסם ב־12.1.2010), אולגה מספרת שבתה בת העשר מסרבת ללכת לבית הספר ומבקשת עזרה. כבדרך אגב היא מספרת בפוסט המשך, שהיא שלמה עם ההחלטה לחנך את הילדה בחינוך ביתי, אבל בעלה חושב שהילדה צריכה להתמודד עם החברה.

בדף וטו על חינוך ביתי מוצגים לאורך כעשור (2001-2010) ארבעה סיפורים עיקריים של נשים שרצו בחינוך ביתי ובני זוגן סירבו. מבין המגיבים לסיפורים, שלוש נשים מספרות שגם להן הייתה מחלוקת עם בן הזוג – הן רצו חינוך ביתי אך בני זוגן התנגדו. כלומר, לאורך שנות פרסומו של הדף שבע נשים מספרות על המחלוקת בינן לבין בן זוגן על חינוך ביתי, ובכל המקרים האישה מצדדת בחינוך ביתי והגבר מתנגד.

שונה מכל הדפים שתארנו הוא הדף אבות בחינוך ביתי. מייסד הדף מספר שהוא מעוניין בחינוך ביתי אבל אשתו מתנגדת לכך, ושואל איך לשכנע אותה בחשיבות העניין. מדבריו ברור שהכוונה היא שהאם תישאר עם הילדים ושהוא יצא לעבוד. שני גברים נוספים בדף שבוחרים לשתף בסיפורם: אחד מספר שהוא רצה חינוך ביתי, אך הרגיש שהוא לא יכול לדרוש זאת מכיוון שבת זוגו היא זו שתצטרך להיות איתם בבית. בסופו של דבר הם עברו לחינוך ביתי, הוא עובד בהייטק במשרה חלקית ומשתדל להיות פעיל ככל יכולתו בחינוך הביתי, אבל נשמע מדבריו שרוב העול מוטל עליה. השני ששיתף בסיפורו כתב שהוא ואישתו רצו בחינוך ביתי והיה ברור שהוא זה שיהיה בבית, כי לאישתו חשובה הקריירה שלה, אף על פי שהוא המפרנס העיקרי. בסוף הם לא בחרו בחינוך ביתי כי ראו שזה אינו מתאים לו ולמשפחה.

לסיכום, ראינו כאן שלושה גברים שבחרו לשתף בסיפורם על הלבטים על חינוך ביתי. שניים מהם תכננו שהאישה תישאר בבית עם הילדים, ובמקרה היחיד שהיה ברור שהגבר יישאר זה לא יצא אל הפועל.

בדומה למגמה שעלתה בראיונות, גם מניתוח דפי הפורומים עולה כי ברוב מוחלט של המקרים שהוצגו, האם רצתה בחינוך ביתי וכן זוגה סירב. ראוי לציין, שגם כשהגבר רצה בחינוך ביתי, כוונתו הייתה שהאישה תישאר עם הילדים. במקרה היחיד שבו הגבר היה אמור להישאר עם הילדים, החינוך הביתי לא יצא אל הפועל בסופו של דבר.

דיון: משמעות הבחירה בחינוך הביתי

הבחירה של בני זוג בחינוך ביתי היא עניין מורכב. לכאורה, בחירה זו נעשית לרוב ביוזמת האישה. עצם היוזמה מצביעה על אסרטיביות, על רצון אישי ועל אפשרות של האישה למימוש עצמי: היא רצתה, היא יזמה, היא בחרה. אולם, ניתן לראות שלרוב החינוך הביתי התחיל בינקות – שנים קודם לגיל חינוך חובה, ובמקרה הזה היוזמה היא לעיתים של האב. המחקר לא התמקד בסוגיית החינוך הביתי טרום בית הספר, ולכן אין בידינו נתונים על היוזמה אצל כל הזוגות, אולם אנחנו כן רואים שלפחות בחלק מהמקרים היוזמה לחינוך ביתי בגיל הינקות הגיעה מצד הגבר, לעומת העדר יוזמה כזאת מצד הגברים בכל הנוגע לחינוך ביתי מגיל חינוך חובה. כמו כן, מכיוון שהאימהות בכל מקרה היו בבית, הבחירה לא נעה בין קריירה ומימוש עצמי מחוץ לבית, אלא בין אימהות רגילה לאימהות במשרה מלאה המועשרת במשימת הוראה, המעניקה לאימהות מעמד מיוחד (Stevens, 2001).

בכל משפחות החינוך הביתי שראיינתי, חלוקת התפקידים הייתה לפי המבנה המגדרי המסורתי של גבר מפרנס ואישה עקרת בית. מהראיונות עלה שלאימהות טוב בבית ושרובן לא היו רוצות להתחלף עם בן הזוג. עם זאת, קשה שלא לתהות על הבחירה ועל הרצון, כשבכל המקרים של החינוך הביתי חלוקת התפקידים היא מגדרית מסורתית. מצד אחד, רוב האימהות שהביעו דעתן בנושא טענו שלא היו רוצות להתחלף עם בן זוגן בתפקיד המפרנס; מצד שני, הדפוס המגדרי של משפחות של חינוך ביתי מעלה תהיות בדבר האפשרות של בחירה אמיתית. במקרים שתיארנו שבהם האבות רצו בחינוך הביתי, רצון זה התבסס על כך שהאם היא זו שתישאר

בבית. במקרה היחיד שבו הוחלט שהאב יישאר בבית ואשתו תצא לעבודה, החינוך הביתי לא יצא אל הפועל.

אימהות בחינוך ביתי אמרו שהן אינן רוצות להתחלף עם בן הזוג, שטוב להן בבית עם הילדים. אלא שממילא האפשרות להתחלף בתפקידים נמוכה. תקרת הזכויות המגדרית מונעת מנשים להתקדם ומפחיתה את המוטיבציה להשקיע בקריירה, שכן מבחינה תרבותית עדיין הציפייה היא שהאישה תדאג לבית. גבר הדואג לבית ומוותר על קריירה עלול להיתפס כמנוצל; אישה המוותרת על קריירה למען זו של בעלה, עושה מעשה הנחשב לטבעי (יזרעאלי, 2006).

השפעת שני הנרטיבים התרבותיים הסותרים של "אימהות אינטנסיביות" מול "הורות משותפת" יוצרת אמביוולנטיות בהזדהות של נשים עם האימהות ומשא ומתן על אופי ההורות של בן זוגן (Sevón, 2012). אימהות בנות־זמננו חיות בעידן שיש בו שוויון לכאורה המאפשר להן מימוש עצמי, ובה בעת יש בו ציפייה לאימהות אינטנסיביות, שהדרישות שהיא מציבה מונעות את השילוב בין קריירה לאימהות. חשיבותו של טיפול מיטבי בגיל הרך, הקושי למצוא טיפול מיטבי במסגרות חיצוניות והנרטיב הקיים בחברה המערבית בנוגע לאימהות אינטנסיביות יכולים להביא לבחירה של נשים להיות עם ילדיהן לאו דווקא בשל הרצון האישי שלהן אלא כסוג של קורבן למענם. האם זו אכן בחירה?

אמנם הבחירה של המרואיינות להישאר בבית נעשתה, כפי שהן תיארו, מרצון חופשי, אולם אין ספק שיש בה התייחסות לצורכי הילדים, כפי שמעידים מניעי החינוך הביתי בתחילת פרק הממצאים. כלומר, אין זו בחירה המתאימה דווקא לאותה אם, אלא מעין מחויבות לילדים – שיקבלו חינוך טוב, כי בית הספר פֶּשֶׁל. המאמר מצביע על רצון של האימהות לחנך את ילדיהן בבית, אך בצד מניע הרצון אין להתעלם מהציפייה החברתית, מתקרת הזכויות המגדרית ומפערי השכר המקבעים את המצב שבו אימהות הן מי שיוסללו להיות האחראיות לחינוך הביתי של ילדיהן (יזרעאלי, 2006). אין בדברים אלו כדי לערער על הרצון שהוצג בדברי האימהות, אלא להרחיב את התמונה של בחירת אימהות בחינוך ביתי.

מקורות

- אדרי, אבישג (2010). **חינוך ביתי בישראל: הישגים לימודיים וכישורים חברתיים של ילדי חינוך ביתי בהשוואה לילדי בית ספר**. חיבור לשם קבלת התואר "מוסמך". רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- אדרי, אבישג (2016). **חוויות החינוך הביתי של אימהות בחינוך ביתי**. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור". באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- דגני הלר, חיה (2001). **חינוך ביתי בישראל: צעדים ראשונים**. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור". תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- דטל, ליאור (2018, 30 אוגוסט). **לומדים ללמוד לבד: עלייה של 1,000% במספר התלמידים בחינוך הביתי בעשור**. דה מרקר, 9.
- הכנסת, מרכז המחקר והמידע (2007). **חינוך ביתי**. ירושלים: הכנסת.
- הכנסת, מרכז המחקר והמידע (2014). **חינוך ביתי בישראל**. ירושלים: הכנסת.
- וורנר, ג'ודית (2005). **טירוף מושלם: המיתוס של האמא המושלמת** (תרגום: נועה בן-פורת). תל אביב: אריה ניר.
- יזרעאלי, דפנה (2006). **המיגדור בעולם העבודה**. בתוך גיורא רוזן (עורך), **מין מגדר פוליטיקה** (עמ' 167-216). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- Bobel, Chris (2004). When good enough isn't: Mother blame in the continuum concept. *Journal of the Association for Research on Mothering*, 6(2), pp. 68-78.
- Creswell, John W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Finch, Deborah (2012). *What are the experiences of homeschool mothers* (Ed.D. dissertation). Lowell, MA: University of Massachusetts Lowell.
- Gaither, Milton (2010). Homeschooling in the USA: Past, present and future. *Theory and Research in Education*, 7(3), 331-346.
- Johnson, Timothy P. (2014). *Snowball sampling: Introduction*. Wiley StatsRef Online.
- Kunzman, Robert, & Milton Gaither, M. (2013). Homeschooling: A comprehensive survey of the research. *Other Education*, 2, 4-59.
- Lois, Jennifer (2010). The temporal emotion work of motherhood: Homeschoolers' strategies for managing time shortage. *Gender & Society*, 24, 421-446.

- Nueman, Ari, & Aharon Aviram (2003). Homeschooling as a fundamental change in lifestyle. *Evaluation and Research in Education*, 17(2 & 3), 132-143.
- O'hagan, Clare (2010). *Inequalities and privileges: Middle class mother and employment* (Doctoral Dissertation). Limerik, Ireland: University of Limerick.
- Polkinghorne, Donald E. (2005). Language and meaning: Data collection in qualitative research. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 137-145.
- Sevón, Eija (2012). My life has changed but his life hasn't: Making sense of the gendering of parenthood during the transition to motherhood. *Feminism & Psychology*, 22(1), 60-80.
- Stevens, Mitchell L. (2001). *Kingdom of children: Culture and controversy in the homeschooling movement*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

